

Eepisen runolaulun skeema, aiheet ja uutta luova muuntelu

Venla Sykäri

Kaarle Krohn (1903–1910, 177) esitti laajassa *Kalevalan runojen historia* -teoksessaan ihailevaan sävyyn, kuinka

Sammon ryöstö Ilamantsissa ja Sammon taonta Vienan läänissä valaisevat karjalaisille kansanlaulajille ominaista kykyä panna kokoon perinnäisestä säevarastosta jotain aivan uudenkin veroista. Tämän tuloksen selittämiseen eivät riitä pelkästään mekaaniset, koneellisesti vaikuttavat muistin lait; se edellyttää lentoisempaa mielikuvituksen toimintaa, runollista lahjaa, joka on erilainen, vaan ei vähempi kuin alkuperäisessä luomisessa ilmaantuva. Kansanrunojemme kehitys ei mitenkään muuten ole ymmärrettävissä kuin olettamalla yksityisiä etevämpiä runolaulajia, jotka ovat laajentaneet kansanlaulua ja vieneet sitä eteenpäin.

Krohn tunsu tuolloin karjalaisen, suomalaisen, inkeriläisen ja myös virolaisen suullisen runoston. Runojen alkuperää etsivän metodologisen katseen valossa hän tulkitse, että pääosa pohjoisilla runoalueilla – Vienan ohella Pohjois- ja Raja-Karjalassa ja Pohjois-Aunuksessa – tavatuista laajoista eepisistä runoista oli alun perin syntynyt Virossa, osa Inkerissä, mutta saanut muotonsa pohjoisessa eri runojen ainesten aktiivisen yhdistelyn ja muuntelun tuloksena. Myöhemmin Krohn (1918, 126–130; 1932, 26–30) katsoi erehtyneensä: runojen alkuperä olikin Länsi-Suomessa, josta ne olivat valmiina kertomuksina kulkeutuneet Karjalaan ja jossa ne olivat lännestä hävittyään säilyneet. Samalla hän totesi erehtyneensä siinä, että laajasti uudistava runoilu olisi suullisessa kulttuurissa edes mahdollista.

Spekulaatiot alkuperästä kaatuivat sittemmin omaan mahdottomuuteensa, sillä pääosin 1800-luvulla tehty runolauluaineiston tallennustyö tavoitti monien vuosisatojen aikana kehittyneen ja kaikkien itämerensuomalaisten kielten puhujien käyttämän runokielen toteutumista vain ohuen ajallisen kerrostuman. Vaikka juuri variaatiota tutkittiin jo varhain, tulivat runotekstien tuottamisen eli suullisen komposition kysymykset tutkimuksen kohteeksi Suomessa vasta 1900-luvun viime vuosikymmeninä. Niitä alettiin tarkastella etupäässä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa tallennetuilla, paremmat lähdetiedot sisältävillä Länsi-Inkerin aineistoilla (Kuusi 1983; Harvilahti 1992). Epiikan tutkijat Lauri Honko (mm. 1995; 1998) ja Lauri Harvilahti (2003) hakeutuivat sittemmin elävien eeposperinteiden pariin Kauko-Itään. Anna-Leena Siikala (mm. 1992; 2012), Senni Timonen (mm. 2004), Lotte Tarkka (mm. 2005; 2015; 2017a; 2017b; 2020), Kati Kallio (2013) ja Jukka Saarinen (2018) ovat tutkineet runolaulukulttuurin tekstuaalisen ilmaisun suhdetta ilmaisu-, esitys- ja merkitysrakenteisiin monesta eri

näkökulmasta. Tässä artikkelissa palaan 1800-luvun puolivälissä tallennettuihin pohjoisten runoalueiden eppisiin aineistoihin kysyen, millaisiin elementteihin sen tuottaminen perustuu ja millaista mahdollinen ”uudenveroisen” runoilu oli.

Jotta runoon uutta ainesta tuottavaa muuntelua voisi tutkia, on ensin kysyttävä, miten laulajien ja esitysten kesken suurestikin vaihteleva kertomus tunnistetaan *samaksi*? Tarkastelen ilmiötä Lauri Harvilahden (1992) runolaulututkimuksen¹ tapaan skeemateorian valossa. Skeemateorian mukaan skeema tarjoaa tunnistettavan mutta vain suuripiirteisen käsityksen kohteen sisällöstä. Eppisessä runolaulussa skeema voidaan käsittää kertomuksen rungoksi, joka jakautuu jaksoihin, episodeihin ja aiheisiin, joiden toteutus esityksessä sisältää sekä tunnistettavaa, kiteytyntä ainesta, normaalia kielen variaatiota että laulajan eriaisteisia innovaatioita. Kaarle Krohnin tarkoittama uudelleenrunoilu voidaan käsittää tietoiseksi (mahdollisesti tahattomasti assosiaatiosta alkaneeksi) muutokseksi kertomuksen kulussa tai kokonaan uuden kertomuksen kompilaatioksi tunnetuista aineksista. Matti Kuusi (1963) on esittänyt ajallisia tyylikausia erottelevia näkemyksiä uusien eppisten kertomusten synnystä, mutta tällaisten verifiointiin ei tallennetun aineiston aikajänne riitä. Toisin kuin ajankohtaisista, paikallisista ja henkilökohtaisista aiheista kertovat kompositiot, jotka myös hyödyntävät runokielen kiteytyntä ilmaisua (ks. Tarkka 2005, 338–369; Ahola 2023), karjalais-suomalainen myyttis-eppinen runous edusti kulttuurin pitkäkestoiisiin mentaaliin malleihin nojaavaa kerrostumaa (Tarkka 2005; Siikala 2012). Eppisen runon laulaja rakensi siten esityksensä tarkoituksellisesti yhteisössä vakiintuneiden kertomusrunkojen varaan. Mutta myös perinteisen epiikan sisällä oli oltava monitasoisen variaation ohella jatkuvaa tietoista kompositiota, muuten ei aineiston valtava heterogeenisuus selity – kuten Kaarle Krohn alun perin totesi.

Lähestyn kysymystä tutkimalla kertomusrunkoja ja niiden kiteytyntä ilmaisua sisältäviä poeettisia sisältöyksiköitä, joista käytän käsitettä *aihelma*. Eppisistä kertomusrungoista käytetään *Suomen Kansan Vanhat Runot* -julkaisuun (1908–1948, 1997) perustuvassa SKVR-tietokannassa teknistä termiä *runotyyppejä*, ja artikkelissa tarkastelen niitä *skeemoina*. Aihelma on Matti Kuusen ajoista alkaen runolaulututkimuksessa käytetty yleistermi (mm. Kuusi 1983; Tarkka 2005), jota Anna-Leena Siikala (1992) 2017, 94–96) käyttää loitsujen rakennetta käsitellessään motiivin rinnalla samoin kuin Satu Apo (2004, 285) Elias Lönnrotin työstä puhuessaan. Omaan käyttööni termi on tullut yhteistyöstä Senni Timosen kanssa, joka väitöskirjassaan (2004, 285–286) määrittää sen lyyrisessä aineistossa formulaa pitemmäksi ja itsenäisemmäksi kokonaisuudeksi. Lauri Harvilahti (2004) puhuu artikkelissaan Vakiojaksot ja muuntelu kalevalaisessa epiikassa ”perinteessä yleisesti esiintyvistä säejaksoista” (mt. 199) ja ”idiomaattisista jaksoista” (mt. 209) samassa merkityksessä. Idiomaattisten säejaksojen tunnistaminen on ollut kansainvälisen epiikan tutkimuksen keskiössä, mutta monituhatsakeisten runojen analyysissä kyseessä on ollut etenkin runokudoksessa toistuvasti käytetyt elementit ja näiden variaatio laulajayksilöiden repertoaareissa. Jo Krohnin havainnot osoittavat, miten juuri kiteytyntä ainesta sisältävät poeettiset yksiköt luovat runolaulussa kertomuksen sisältörungon ja toisaalta muuntuvat ja lainautuvat monitahoisesti. Käsitelen ensin skeeman ja sitten aiheelman käsitettä esimerkkiaineiston avulla, ja otan lopuksi esimerkin perinteistä ainesta käyttävästä mutta uuden yhdistelmän luovasta kompositiosta.

1 Ensimmäisenä Suomessa skeemateoriaa hyödynsi laajasti Anna-Leena Siikala proosakertomusten tutkimuksessaan (1984).

Tutkimus pohjautuu Elias Lönnrotin työtä purkavan *Avoim Kalevala* -edition yhteydessä tekemääni runolauluaineiston (SKVR) laajamittaiseen analyysiin. *Avoim Kalevala* on Niina Hämäläisen johtaman monitieteisen työryhmän tuottama digitaalinen kriittinen editio vuoden 1849 *Kalevalasta*. Edition kolme aiempaa osaa on julkaistu (Hämäläinen ym. 2019; 2020; 2021) ja sen viimeinen, laajin osa valmistunee 2025. Editiossa tehty Lönnrotin työtapojen ja lähdeaineiston analyysi jatkaa 1980-luvun lopussa folkloristiikassa uudelleen virinnyttä Kalevalan tekstualisoinnin ja lähderunojen tutkimusta (mm. Honko 1987; DuBois 1995; Tarkka 1996; Siikala, Harvilahti ja Timonen (toim.) 2004; Hyvönen 2001; 2005; Hämäläinen 2012; Sykäri 2020). Tämänkin artikkelin viiteaineistona on siten pääasiassa vuoteen 1848 mennessä tallennettu aineisto. Artikkelin luovaa runoilua käsittelevä esimerkki on kuitenkin peräisin Iso härkä -runon esiintymiskonteksteista löytämäni yhdistelmän tarkastelusta sekä vuoden 1845 että 1800-luvun loppupuolen tallenteista.²

Tutkimuksen teoreettinen osuus on osa yllä mainitun hankkeen kanssa risteävästi toteutettua tutkimushanketta, jossa tarkastelen suullista kompositiota ja improvisaatiota suullisen runouden eri lajeissa. Hankkeen metodologisena taustana on aiheen aiempi (mm. Sykäri 2011; 2014; 2017; 2019) ja rinnakkainen kenttätutkimus tämän päivän suullisten runokulttuurien parissa. Skeeman ja aiheiden tutkimus ei kata runolaulun komposition (tai ulkoa muistamisen) kaikkia puolia, mutta ne ovat keskeisiä sekä pysyvien, vaihtoehtoisten että muuntuvien elementtien käytännönläheiselle ymmärtämiselle. Ne ovat olennaisia paitsi runokulttuurin kannalta niin myös Elias Lönnrotin Kalevala-työn analyysin kannalta, jota artikkeli samalla pohjustaa.

Tulkintoja suullisen runouden luovuudesta

1900-luvun alussa, jolloin Kaarle Krohn (1903–1910, 177, 215–216; 1918, 126–130; 1932, 26–30) esitti tulkintojaan Kalevalan lähderunojen alkuperästä, suomalainen folkloristinen tutkimus syntyi kielitieteellisin menetelmin toteutetusta runolauluaineiksen variaation tutkimuksesta. Krohnin hylättyä karjalaisten uudelleenrunoilutaidot tutkimus ei kuitenkaan epiikan osalta sisältänyt ajatusta laulajien aktiivisesta, erityisiä kognitiivisia menetelmiä ja kykyjä hyödyntävästä laulaen tuotetusta runosta (ks. myös Tarkka 2020: 116–117). Tämä tunnistettiin itkuvirsistä ja joiuista, mutta epiikan variaatio sisälsi näkemyksen laulujen sisällön variaatiosta ja muuntumisesta ajan myötä ja laulajasta toiseen ikään kuin itsestään, ei tarkoituksellista muuntelua ja uusien aineiden tuottamista. 1600- ja 1700-luvun kommentoijien näkemykset improvisoivista runoilijoista, jotka saattoivat milloin tahansa tuottaa uusia lauluja, hylättiin (Kuusi 1985, 96–99; Laitinen 2006, 44–45), eikä myöskään Elias Lönnrotin (1849) 1918, I–III sanoille runolaulajien aktiivisesta roolista runojen muokkaantumisprosessissa annettu painoarvoa. Koska tutkimuksen ensisijaisena kohteena oli niin Suomessa kuin kansainvälisestikin semanttiselta keskeisisällöltään niukasti muuttuva epiikka, suullisen runouden tutkimuksen metodologia muuttui ratkaisevasti vasta 1900-luvun jälkipuoliskolla. W. Radloff esitti kuvauksen karakirgiisien eeposlaulajan tekniikasta jo 1885 (Honko 1995, 121–124) ja Milman Parryn aikaan 1920–1930-luvuilla oli pienelle tutkijajoukolle selvää, että kompetentti suullisen runon esittäjä ei esitä pitkää eepistä runoa ulkomuistista vaan tuottaa sen erilaisia suullisen komposition menetelmiä halliten. Asia tuli laajemmin tutkimukseen kuitenkin vasta Albert Lordin 1960 julkaiseman *Singer of Tales* -teoksen esittämän

2 Käsitellen Lönnrotin omaa suhdetta runontuottamisen parametreihin ja skeemojen ja aiheiden variaatioon ja luovaan muunteluun toisaalla (Sykäri tulossa).

esityksessä tapahtuvan komposition (*Composition in Performance*) teorian, myös formula-teoriaksi usein kutsutun, ja sen rinnalla tapahtuneen sosiolingvistiikan kehityksen myötä. (Mm. Kuusi 1985: 85–99; Foley 1988; Harvilahti 1992; Honko 1995; Tarkka 2005, 56–57; tulkinnoista Suomessa yksityiskohtaisesti, ks. Saarinen 2018, 20–69).

Formulateoriaan suhtauduttiin Suomessa aluksi epäilevästi, ja Paul Kiparsky (1976) totesi, ettei sitä voi soveltaa jähmeään karjalais-suomalaiseen epiikkaan, joka toisin kuin eteläsläviläinen epiikka ei juurikaan sisällä toistuvia taistelukohtauksia (Harvilahti 2004). Jo vuonna 1970 Matti Kuusi kuitenkin totesi näkökulman tarkistamisen tarpeen myös epiikan osalta (Kuusi 1985: 85–99 [luku Anni Lehtosen runousoppi on alun perin julkaistu *Virittäjässä* 1970]; ks. myös Virtanen ja Timonen 1985: 9–10). Kuusi toteutti ja julkaisi 1983 tutkimuksen länsi-inkeriläisen Maria Luukan yksilörepertuaarista, jota oli tallennettu poikkeuksellisen laajasti kolmen eri vuosikymmenen aikana. Kuusen mukaan Luukalta tallennettu aineisto sisälsi runsaasti sekä tämän toiminta-alueen muiden laulajien repertoaareista poikkeavia lauluja, omintakeisia ratkaisuja että muutoksia saman laulun eri esityksissä, mutta hänen ydinrepertoarinsa säilyi varsin samankaltaisena. Kuten Senni Timonen (2004, 274–288) on nostanut esiin Larin Parasken haastatteluista, Kuusi (1983, 182–183) toteaa, että eri laulut olivat hyvin eri asemassa kiinteyden ja muutosalttiuden suhteen. Sittemmin Lauri Harvilahti (1992) paneutui väitöskirjassaan klassisen formulateorian ja sen jatkosovellusten myötä syntyneisiin teorioihin Länsi-Inkerin lyyristä epiikkaa vertailevasti aineistona käyttäen. Työn pohjalta Harvilahti käsitteli vakiojaksojen ja muuntelun suhdetta edelleen artikkelissa 2004. Sekä Kuusi (1983, 184) että Harvilahti (2004, 207–209) toteavat, että runojen alku on yleensä vakiintuneempi ja muutoksia on loppuissa eniten.

Pohjoisten runoalueiden epiikan osalta laajempaa eri laulajien aineistoa vertailevaa tutkimusta ei ole tehty. Lotte Tarkan väitöskirja (2005) tarjoaa poikkileikkauksen Vienan Vuokkiniemen alueen runokulttuurin keskeisistä teemoista sekä kertovan runon komposition analyysin kannalta tärkeän vertailukohteen aikalaisrunouden osalta (mt. 338–369). Jukka Saarinen (2018) on analysoinut latvajärveläiseltä Arhippa Perttuselta tallennetun materiaalin väitöskirjassaan kokonaisuudessaan. Tutkimus luo lähikuvan yhden omintakeisen laulajan tavoista ja kielellisistä keinoista sanallistaa erittäin laaja valikoima alueella tunnettuja eeppejä kertomuksia. Arhipan runot on tallennettu lyhyehkön ajan sisällä (1834–1839) ja tuolloin hyvin kokeneelta esiintyjältä, joten aineisto ei valaise prosessia, jossa repertuaari on muokkautunut.

Suullisen komposition ajassa tapahtuvan muutoksen tutkiminen Vienan ja muiden pohjoisten runoalueiden aineistosta onkin melko rajoitettua, sillä ennen Lönnrotin kenttämatkoja (alkaen 1828) tallennettua aineistoa on niukasti ja runojen perinteisten yhteisöllisten esityskulttuurien hiivuttua 1800-luvun loppupuolen aineisto on usein muuttanut luontoaan uudistavasta säilyttävään (ks. myös Saarinen 2018, 286). Siten myös ne kompositioon liittyvät prosessit, jonka tuloksena esimerkiksi skeemojen runko ja loppuratkaisut ovat vakiintuneet, runotyypit ovat yhdistyneet tai aiheilmia on muokattu, ovat vain poikkeuksellisesti seurattavissa. Kuitenkin ainoastaan se, että laulajat omaksuivat ja myös tietoisesti kehittivät uusia aineksia, voi selittää 1800-luvun alkupuoliskon aineistossa selvästi esillä olevan runolaulajien välisen vaihtelun skeemojen sanoittamisessa.

Yksi harvinainen dokumentoitu esimerkki muuntelusta on Aunuksen Repolassa Ol'ekseine Simanalta eli Simana Kyöttiseltä useamman kerran tallennettu Kilpalaulanta-runo, johon

hän yhdistää kaksi runon skeemaan yleensä kuulumatonta härkä-aihelmaa. Toinen esiintyy paikallisesti osana loitsukilpailua Lemminkäisen virressä ja toinen on härän suuruutta kuvaileva jakso laajasti Suomen, Karjalan, Inkerin ja Viron runoalueilla tunnetussa runossa Iso härkä. Kyöttisen vuosina 1845 ja 1872 tallennetuissa esityksissä on tärkeä ero: aiheet ovat paitsi vakiintuneet niin myös sulautuneet huomattavasti paremmin Kilpalaulanta-runon vaihtoehtoiseksi toteutukseksi. Havainnollistan Kilpalaulanta-runon skeemaa ja variaatiota eepin runon skeeman tarkastelun yhteydessä, härkä-aihelmaa aiheima-käsitteen yhteydessä ja Kyöttisen muunnelmaa ja sulautusprosessia artikkelin lopussa.

Skeemateoria ja eepinen skeema

Sekä proosakertomusten (Siikala 1984) että eepin runon komposition analyysissä (Harvilahti 1992) on Suomessa käytetty hyväksi englantilaisen psykologin F. C. Bartlettin 1932 alun perin esittämää skeemateoriaa. Anna-Leena Siikalan tavoin myös Lauri Harvilahti käyttää Länsi-Inkerin lyyriseepin runon tuottamista koskevassa väitöskirjassaan lisäksi Teun A. van Dijkin (1980) diskurssianalyttisiä käsitteitä. Laajan formula-analyysin lisäksi Lauri Harvilahti on analysoinut yhden lyhyen eepin runotyypin eri toteutumia käyttäen van Dijkin ja Kintschin (1983) episodi-käsitettä (sit. Harvilahti 1992, 98–99). Anna-Leena Siikala (1992) on tutkinut loitsuteemojen rakentumista motiiveista/aihelmista. Tässä tarkastelen karjalais-suomalaisen eepin runon kerronnallista skeemaa ja kiteytyneitä sisältöyksiköitä, aiheima, skeeman toteutuksen keskeisinä välineinä. Skeemojen ja aiheimien analyysin tavoitteena on selvittää tavanomaisen variaation moniulotteisuutta sekä variaation ja runoa tarkoituksellisesti uudistavien ratkaisujen eroa – käytännössä jatkumoa. Nojaan skeemateorian osalta sitä sekä yleisesti että sanataiteessa analysoineen Nigel Fabbin (2022) kirjaan *A Theory of Thrills, Sublime and Epiphany in Literature*.

Skeemateorian mukaan ihmismielessä kaikille asioille ja tapahtumille on mielikuva, skeema, joka säilyy pitkäkestoisessa semanttisessa muistissa ja joka sisältää ilmiön ymmärrettävyyden kannalta olennaiset elementit mutta ei ole tarkkarajainen. Esimerkiksi mielikuva härästä eläinlajina on selvä, mutta todelliset härät ovat kaikki erilaisia: ne voivat olla esimerkiksi ruskeita, kirjavia, lyhyt- tai pitkäkarvaisia, sarvellisia tai sarvettomia. Skeeman ja siihen sovitettavan asian, tapahtuman tai tapahtumasarjan suhteen voi Fabbin mukaan käsittää tyypin ja toteutuman suhteen. Skeema ohjaa uuden informaation hahmottamista aiemmin tunnetun pohjalta, ja skeeman avulla ennakoidaan tulevaa. Skeema on normatiivinen ja melko pysyvä tausta tulkinnalle, mutta se voi myös muuttua, kun aiemman tiedon kanssa ristiriitainen kokemus aiheuttaa tarkistustarpeen. Aiempaan tutkimukseen nojaten (Meyer ym. 1991, 296, siteerattu Fabb 2022, 49) Fabb esittää, että yllätys on yhteydessä skeeman käsitteeseen: skeemasta poikkeaminen tuottaa yllätyksen. Skeeman taipumus muuttua tarkoittaa kuitenkin myös sitä, että asia tai tapahtuma, joka kerran havaitessa yllättää, ei yleensä yllätä toista kertaa. Skeemat ovat luonteeltaan erilaisia, ja jotkut skeemat, esimerkiksi biologiseen perimäämme perustuvat, ovat niin syvään juurtuneita, että niiden muuttaminen on vaikeaa. (Fabb 2022, 10–12, 47–49.) Skeeman merkitystä oletusarvona havainnollistaa esimerkiksi sanataiteessa laji: hyperbolinen kuvaus härästä, jonka sarvien väliä pääskynen lentää päivän ja jonka häntäluuta myöten orava juoksee kuukauden, on ymmärrettävä riitti- ja pitorunona laulettu myyttisen epiikan funktiossa samoin kuin lastenrunon funktiossa, jollaiseksi Iso härkä -runo näyttää myöhemmin siirtyneen.

Eeppisen runon yhteydessä skeema voidaan käsittää yleisesti kertomuksen oletusarvoiseksi toteutumismalliksi, eli miten kertomus rakentuu ja mitä se voi pitää sisällään. Runon-tuottamisen kannalta skeema voidaan määritellä tarkemmin laulajan mielessä olevaksi representaatioksi tietyn kertomuksen juonesta ja keskeisistä elementeistä, kertomuksen superstruktuuriksi. Se koostuu ikään kuin tiivistelmästä, jonka osat (makrostruktuuri) palautetaan esitettäessä pitkäkestoisesta muistista työmuistiin, jossa ne täydennetään säikeiksi (mikrostruktuuri). (Harvilahti 1992, 87–95.) Saman skeeman esitys on siten eri ihmisillä ja eri kerroilla erilainen, vaikka skeema – kertomus – on sama. Jos laulaja esittää jotain kertomusta usein, skeeman toteutus vakiintuu ja ilmaisu kiteytyy. Kokeneen runolaulajan esitys voi olla hyvin samankaltainen kerrasta toiseen, kuten Jukka Saarinen (2018) on todennut Vienan Latvajärven Arhippa Perttusen repertuaarista. Laulajien repertuaarit ja yksittäisen skeeman ja skeemayhdistelmien toteutukset voivat kuitenkin muodostua varsin erilaisiksi.

Havainnollistan asiaa kahdella Kilpalaulanta-runon versiolla. Kilpalaulanta-runo kertoo kahden tietäjän, vanhan Väinämöisen ja nuoren Joukahaisen, kohtaamisesta tiellä (ks. Siikala 2012, 253–257, 312–314). Jotta matka voisi jatkua, toisen on väistyttävä, ja tietäjät käyvät arvovaltataistelun siitä, kumpi väistää. Joukahainen haastaa Väinämöisen kilpailemaan alkuaikojen koskevilla tiedoilla, tai Väinämöinen Joukahaisen (kuten alla). Joukahainen väittää tietävänsä asioita ja esittää väitteensä. Väinämöinen kuittaa tiedot arvottomiksi ja jatkaa kertoen olleensa itse maailmaa luomassa. Joukahaisen kerskuntaan suuttuneena Väinämöinen laulaa eli loitsii sitten Joukahaisen suohon tai muuhun paikkaan, josta tämä ei pääse pois. Joukahainen anelee tätä perumaan loitsunsa luvaten hyödykkeitä, kuten kypäräntäydeltä kultaa, veneen tai orin, mutta Väinämöinen sanoo omistavansa jo enemmän tai paremmat – harvinaisempina variaationa Väinämöinen lisää, että kumppani niiden käyttäjänä puuttuu. Vapaaksi päästäkseen Joukahainen joutuu lopulta, kolmantena, tarjoamaan tälle sisartaan puoliseksi. Tämän Väinämöinen hyväksyy ja peruu loitsunsa. Joukahainen palaa murheissaan kotiinsa, äiti tiedustelee murheen syytä ja Joukahainen kertoo sen äidilleen. Äiti kehoittaa poikaansa lopettamaan murehdinnan ja sanoo, että on ikänsä toivonut Väinämöistä, suurta miestä, sukuunsa.

Kilpalaulanta-runon skeeman kirjasi jo Christfried Ganander 1782 ja 1789 (SKVR XII 1 5; SKVR XII 1 8). Seikkaperäisiä ja täyteläisiä, kaikki episodit sisältäviä versioita Kilpalaulanta-runosta tallennettiin 1800-luvun alkupuoliskolla laajasti Vienassa sekä Pohjois- ja Raja-Karjalassa ja Aunuksen Repolassa. Näissä skeema on usein hyvin vakiintunut loppuratkaisua myöten³. Vaihtelua on eniten Joukahaisen vapautumisen vastineista neuvottelevan laajan episodin toteutuksessa. Raja-Karjalassa (mm. Suojärvi, Soanlahti, Suistamo) skeemaan tulee Lemminkäisen virressä yleisemmin tavattu miekkojen mittely ja Joukahaisen tarjoamia asioita on kolme, myös sisaria kaksi tai kolme, joista Väinämöinen saa valita. Suuri osa tallenteista sisältää vain esittäjän osaamia tai muistamia fragmentteja. Tämä kuvastaa tallennustyön tavoitteita kerätä mahdollisimman paljon tekstejä laadusta riippumatta – ja että kaikki muistiinpanot säilytettiin ja julkaistiin – ja tallennustilanteen normaalista poikkeavasta luonteesta. Runolaulajien eli epiikkaa taitaneiden ja myös omassa yhteisössään esittäneiden henkilöiden osalta se kertoo myös perinteen viittauksellisuudesta (Foley 1995) eli siitä,

3 Kattavia versioita ovat mm. SKVR I 1 158; I 1 170; I 1 185; I 1 189; I 1 195; II 26; VII 1 137; VII 1 155; VII 1 160; VII 1 161; VII 1 177; VII 1 182; VII 1 194; VII 1 198; VII 1 199. Muihin runotyyppeihin, etenkin Väinämöisen ammunta-jaksoon, yhtyviä esityksiä mm. SKVR I 1 40; I 1 520; I 1 259; II 2; VII 1 168. Etelämpänä tallennettiin vain runotyypin alkuja (mm. SKVR V 1 198; V 1 197) ja Savosta on vain muutama varhainen tallenne, mutta kuten Siikala (2012, 313) toteaa, runotyyppi säilyi kuitenkin pitkään myös Pohjois-Savossa.

ettei perinteen tuntijan tarvinnut omassa yhteisössään esittää koko kertomusta, sillä kaikki tunsivat sen kulun ennestään ja osasivat täydentää puuttuvat osat mielessään.

Otan esimerkiksi Vienan Latvajärven Arhippa Perttusen runon (SKVR I1 170) ja toisena 1845 Simana Kyöttiseltä Repolan Omeliassa tallennetun version (SKVR II 33 ja II 34). Arhippa Perttusen runo sisältää skeeman kaikki episodit, jotka hän toteuttaa osin yleisin aiheihin, osin hänelle itselleen ominaisin aiheihin. Perttuselle tyypillistä on puheenvuorojen esittäminen säännöllisin johdantolausein, jotka Kyöttiseltä välillä puuttuvat. Kyöttisen esittämä kokonaisuus sisältää D. E. D. Europaeuksen käsikirjoituksessa yleensä taukoa merkitsevän viivan, ja SKVR-sarjan toimittaja on sen mukaan jakanut esityksen kahteen peräkkäiseen numeroon (SKVR II 33 ja II 34).⁴ Ensimmäisessä (II 33) on runon tavanomainen alku, josta Kyöttinen siirtyy tyypillisemmin Lemminkäisen runossa esiintyvään loitsutapahtumaan, jolla hän korvaa tietokilpailun (olen merkinnyt sen tietokilpailua vastaaviin paikkoihin ja palaan sen härkä-aiheisiin tarkemmin artikkelin lopussa). Seuraava numero (II 34) jatkuu lampeen loitsimisella ja siitä runon loppuun. (SKVR teksteistä on tässä ja jatkossa poistettu pikakirjoituksen täydentämiseen ja muuhun kommentointiin liittyvät merkit. Rivinumerot, välimerkit ja otsikon tallennusinformaatio on säilytetty alkuperäisenä.)

SKVR I1 170. Latvajärvi. Lönnrot A II 6, n. 79. - 1834. Arhippa Perttuine.	SKVR II 33. <i>Omeliie. Eur. K, n. 5. - 45. Ol'ekseine Simana, Kyöttisiä.</i> SKVR II 34. <i>Omeliie. Eur. K, n. 6. - 45. Ol'ekseine Simana, Kyöttisiä.</i>	Kertomuksen superstrukturi (juoni, keskeiset tapahtumat)
Tuopa nuori Joukahainen Ajo tiellä vassatuksin Kanssa vanhan Väinämöisen, Puuttu vommel vempoleh, 5 Luokki luokkih takeltu.	1 vanha Väinämöinen, 2 nuori Joukahainen Yhyttih tiellä vastatuksin; Puuttu vommel vempoleh, 5 Aisa aisahan takeltu, Rahis rahkehen nenähän; Vesi tippu vempelestä, Rasva rahkehen nenästä.	<i>Väinämöinen ja Joukahainen kohtaavat tiellä.</i>
Sano vanha Väinämöinen: "Kumpi tienee enemmän, Sempi tiellä seisuohon; Kumpi tiennee vähemmän, 10 Sempi tieltä vältyöhön."	Virkki vanha Väinämöinen: 10 "Kump' on tieolta parempi, Muistannalta tarkempainen, Sep' on tiellä seisokohon."	<i>Tietoa koskeva haaste esitetään perusteena väistövelvollisuudelle.</i>
Sano nuori Joukahainen: "Tieän kolkot kuokituksi, Kala hauat kaivetuksi, Taivoset tähitetyksi, 15 Ilman pielet pistetyksi."	Tuopa nuori Joukahainen Laulo lammin lattialle.	<i>Joukahainen väittää tietävänsä asioita ja esittää väitteensä.</i> <i>Kyöttisen toteutus poikkeaa skeemasta: tietokilpailun korvaava loitsutaistelu.</i>
Sano vanha Väinämöinen: "Lapsen tieto, vaimon muisti, Ei on partasuun urohon.		<i>Väinämöinen toteaa tiedot arvottomiksi</i>

4 Europaeus veti viivan kohtiin, joissa runo vaihtui. Tässä kohdassa on viiva, mutta runo jatkuu kuitenkin suoraan ilman tyhjää tilaa viivan jälkeen. Todennäköisesti Kyöttinen on pitänyt pienen tauon tai sitten Europaeus on reagoinut poikkeukselliseen aineistoon luullen laulajan vaihtaneen aihetta. Kiitän Senni Timosta avusta käsikirjoituksen tarkistamisessa ja tulkinnassa. (Ks. Europaeus 1845.)

Omat on kolkot kuokkimani, 20 Taivoset tähittämäni, Olin miessä 3:tena Ilman pieltä pistämässä, Ilman kaarta kantamassa, Taivosta tähittämässä."	15 Tuopa vanha Väinämöinen Laulo här'än kultasarven: Laikkai lammin lattialta. Ei se ollut suuren suuri, Ei se ollut pienen pieni: 20 Keskilehmien vasaaja, *100 miestä sarven kanto, 1000 turpoa ylenti.* *Päivän lenti pääskylintu* Härän sarvien väliä, 25 Kuun juoksi kesäorava Härän häntäluuta myöten. (Kirjaus II 33 loppuu tähän, Kirjaus II 34 alkaa alla.)	<i>Väinämöinen vastaa olleensa itse maailmaa luomassa.</i> <i>Kyöttisen toteutus poikkeaa skeemasta: korvaava loitsutaistelu.</i>
25 Laulo nuoren Joukahaisen, Laulo suoh suolivöistä, Niittuh nisälihosta, Kainaloista kankahah.	Siitä vanha Väinämöinen, Laulo nuoren Joukahaisen, Laulo lampihin ha'oksi, Lampihin kalattomah, 5 Aivan ahvenettomah.	<i>Joukahaisen kerskuntaan suuttuneena Väinämöinen laulaa eli loitsii Joukahaisen paikkaan, josta tämä ei pääse pois (pääelementti vesi: suo, meri, lampi, tms).</i>
Sano nuori Joukahainen: 30 "Sie vanha Väinämöinen, Tietäjä iän ikunen, Virren ponsi polvuhinen, Pyörrytä pyhät sanasi, Peruuta lausiesi."	Virkki nuori Joukahainen: "Oiot vanha Väinämöinen! Laula laulusi takasin, Pyörrytä pyhät sanasi, 10 Läylen täällä on ollakseni Lammissa kalattomassa, Aivan ahvenettomassa."	<i>Joukahainen anelee Väinämöistä perumaan loitsunsa.</i>
35 Tuon on vanha Väinämöinen: "Niin mitä minulle annat, Kun pyörrän pyhät sanani?"	Virkki vanha Väinämöinen: "Minpa sie minulle annat?"	<i>Vaatimus lunnasta</i>
"Ompa miulla kaarta 2:si, Toinen tarkka ammunnalta, 40 Toinen lyömäh riviä, Ota niistä jompi kumpi."	15 "Om miulla venettä kaksi: Yks on soutoa kepiä, 2 äiän kannattaja."	<i>Keskustelu lunnasta alkaa. Joukahaisen ensimmäinen tarjous: lupaa jousen, veneen tai kultaa.</i>
Sano vanha Väinämöinen: "Ei ole kaaren kautajoa, Eikä nuolen noutajoo; 45 On kaari itsellään, Katson mie päälle kaariesi."	Virkki vanha Väinämöinen: "Niitä miull on äiä koissa, 20 Kullat on lapsen kukkasina, Hopiat käsihelyina!"	<i>Väinämöinen hylkää tarjouksen; sanoo omistavansa jo paremmat tai enemmän (harvemmin kuten Perttunen: kumppani puuttuu).</i>
	Virkki nuori Joukahainen: "Oiot vanha Väinämöinen! Laula laulusi takasin, 25 Pyörrytä pyhät sanasi, Läylen on täällä ollakseni, Venyä vesihakona Lammissa kalattomassa, Aivan ahvenettomassa." 30 Virkki vanha Väinämöinen: "Minpä sie minulle annat?"	<i>(Pyyynnön ja kysymyksen kertaus)</i>
Sano nuori Joukahainen: "On minulla oritta 2, Toinen käymäh riviä, 50 Toinen tarkka askelelta, Ota niistä jompi kumpi, Pyörrytä pyhät sanasi, Peruuta lausiesi."	"On miulla oroista kaksi; 1 on kilvassa näpiä, 2 räysäs rahkehissa."	<i>Joukahaisen toinen tarjous: kahdesta orista toinen.</i> <i>(Pyyynnön kertaus.)</i>

"En huoli heposistasi, 55 Sure sukka jalkojasi, On ori itselläin, Ei ole orin ottajoa, Suvi kunnan suitsioa, Varsan viejää vaolle."	35 "Niitä miull on äiä koissa, Kullat lapsen kukkasina, Hopiat käsihelyinä."	<i>Väinämöinen hylkää toisenkin tarjouksen</i>
	Virkki nuori Joukahainen: "Oiot vanha Väinämöinen! ---"	<i>(Pyyynnön kertaus.)</i>
60 Sano nuori Joukahainen: Annan ainoan sisaren, Lainoan emoni lapsen, Sie pyörrä pyhät sanasi, Peruuta lausiesi."	40 "Anna ainoa sisäres', Viimeisen emosi lapsi."	<i>Joukahaisen kolmas tarjous: sisar puolisoksi (tai kuten Kyöttisellä tässä, Väinämöisen ehdotuksena.)</i>
65 Sillon vanha Väinämöinen Pyörrytti pyhät sanansa, Peruutti lausiansa.	---	<i>Väinämöinen hyväksyy tarjouksen ja peruu loitsunsa.</i>
Sillon nuori Joukahainen Alla päin, paholla mielin, 70 2:ta kallella kypärän, Kotih tullessansa.	Tulevi emonsa luokse Alla suin, pahoilla mielin.	<i>Joukahainen palaa murheissaan kotiinsa äidin luo.</i>
Emo vastaah tuleepi, Sano virkko, noin nimesi: "Poikuoni nuoremmainen, 75 Lapseni vakavuteeni. Mit' olet paholla mielin, Kahta kallella kypärän?"	"Poikueni, ainuoni, 45 Mit' olet pahoilla mielin?"	<i>Äiti tiedustelee murheen syytä.</i>
Sano nuori Joukahainen: "Tuota itken tuon ikäni, 80 Puhki polveni murehin, Annon ainuon sisaren, Lainasin emoni lapsen Ikuselle tietäjälle, Polvuiselle runolle 85 Ikuseksi puolisoksi, Kainaloiseksi kanaksi, Sian levittäjäksi, Paniaksi päänalasen, Jalkojen jaksajaksi."	"Oi emoni, kantajani, Sit' olen pahoilla mielin, Annoin ainoan sisoni Väinämöiselle varaksi, 50 Sukkahasen suistujalle, Kakarahan kaatujalle."	<i>Joukahainen kertoo lupauksestaan äidilleen.</i>
90 Emo taiten vastaeli: "Ellös ollo milleskänä, Tuota toivoin tuon ikäni, Puhki polveni halasin Suukseni suurta miestä, 95 Laulajata langokseni, Vävykseni Väinämöistä, Ellös ollo milleskänä."	"Poikueni, nuorempani, El' ole pahoilla mielin!"	<i>Äiti kehottaa poikaansa lopettaman murehdinnan ja sanoo, että on ikänsä toivonut Väinämöistä vävykseen.</i>

Runo muodostuu muutamia kertovia jaksoja lukuun ottamatta kauttaaltaan Joukahaisen ja Väinämöisen dialogista. Sekä kertovat elementit, puheenvuorojen johdannot että puheenvuorojen sisällöt koostuvat suurelta osin kiteytyneestä, idiomaattisesta aineksestä, jota alkusointu sitoo ja paralleelisäkeet korostavat. Kyöttinen on varsinkin lopussa niukkasanainen ja esittää puheenvuorot (symmetrisesti) tiivistelminä (Europaeus on kuitenkin jättänyt merkitsemättä kertauksia). Eroja on etenkin kuvaavissa jaksoissa – molempien laulajien

versiot Väinämöisen sanoista tämän hylätessä Joukahaisen tarjoukset ovat omintakeisia ja poikkeavat yleisimmistä tavoista. Tällaiset valinnaiset, usein yhdellä laulajalle kuitenkin vakiintuneet jaksot ja sanallistukset samoista sisällöistä ovat yleisiä Perttusen ja Kyöttisen kaltaisilla merkittävillä runolaulajilla.

Jo nämä kaksi esimerkkiä näyttävät, miten sama kerronnallinen skeema voidaan suullisessa kulttuurissa sanallistaa hyvin monella tavalla. Samalla muodostuu suullisen (skemaattisen) ja kirjallisen (kirjaimellisen) kulttuurin ”tekstin” samuus-käsitysten välille ristiriita. Tätä on pohdittu paljon epiikan kohdalla sen vuoksi, että perinnekulttuureissa epiikan laulajat ovat itse korostaneet kertovansa tarinan aivan kuten ovat sen kuulleet, mutta intention ilmaisun ja esityksen variaation välillä on todettu selvä ero (Foley 1990, 45–49; Harvilahti 1992, 90). Laulajat käyttävät lisäksi monessa kulttuurissa ”sana”-sanaa ilmaisemaan samuuden tasoa. Kuten John Miles Foley (mt.; 2002, 11–21) on tuonut esiin, sana-käsite ei kuvaa suullisessa kulttuurissa kirjallisen tekstin tai kieliopin yksikköä vaan keskeistä ideaa, joka voi eri kulttuureissa tarkoittaa säettä, säkeen osaa tai usean säkeen yksikköä (ks. myös Timonen 2004, 262; Tarkka 2017b, 283–284; Sykäri 2017, 127; 2023, 169; Frog tulossa).

Ajatusta skemaattisesta samuudesta vastaa eepin kertomusten osalta hyvin SKVR-hakemistossa käytetty tekninen termi *runotyyppi*⁵. Termi sopii hyvin Fabbin määritelmään skeemasta tyyppinä, jonka toteutumia yksittäiset esiintymät kuten runot ovat. Eepiset runotyypit kuvaavat kertomuksen skemaattista perusyksikköä, joka voi sellaisenaan olla eepin esityksen (runon) aihe. Tämä toteutuu hyvin usein Kilpalaulanta-runossa, joka sen keskeisillä pohjoisilla esiintymisalueilla pääsääntöisesti esitettiin edellä kuvatun skeeman mukaisesti. Usein runotyyppi ei kuitenkaan vielä vastaa esitettyjä ja tallennettuja kokonaisuuksia. Käytännössä laulajat ketjuttivat näitä perusyksiköitä, joten runoissa yhdistyy useampi kuin yksi runotyyppi, ja runotyyppien liittymät ja ketjut poikkeavat suurestikin alueiden, sukujen ja laulajien kesken. Vakiintuessaan vasta tällainen yhdistelmä todennäköisesti muodostaa laulajan yksilöllisen skeeman. (Kilpalaulanta-runon ei siis sisällä jatkoa ”Ainon” tarinaan, jonka Elias Lönnrot loi Kalevalassa yhdistämällä Kilpalaulantaan lähteissä erillisen runotyypin Hirttäytyneen neidon runon sekä kerran sen edellä esitetyn runotyypin Vellamon neidon onginta, SKVR I1 259; ks. Hämäläinen 2019: Aino-runon Kalevalan eri versioissa).

Aihemat ja assosiaatiot

Lauri Harvilahti (1992, 97–140) analysoi väitöskirjassaan tutkimansa eepin Tuonelta kosinta -runon van Dijkn/Kintschin yhden makroproposition sisältävän episodi-käsitteen (mt. 98–99) avulla. Tässä hahmotan eepin runon toisesta näkökulmasta: kertomuksen etenemistä sanallistavien rakenteiden kuten henkilöiden puheenvuorojen, toiminnan ja sen tulosten osoittamisen ohella se koostuu kiteytyneestä aineesta sisältävistä poeettisista sisältöyksiköistä, aiheista. Tällainen aihe voi olla kuvaileva, kuten yllä esitettyssä Kilpalaulanta-runossa Arhippa Perttusen persoonallinen, pitkälle kiteytynyt, monessa eri runossa käyttämä kuvaus naisesta, jota pyydetään tai joka saadaan puoliseksi:

5 Runotyyppi on SKVR-hakemistossa käytetty otsikkotermi, joka eri lajien osalta tarkoittaa erilaista analyysin tasoa. Epiikan osalta se tarkoittaa runon skeemaa, loitsujen osalta loitsun funktiota (esim. tautia, jonka karkotukseen sitä on käytetty) ja häärunojen ja lyyristen runojen osalta useimmiten aihe-tasoa, jolloin aiheiden kiteytyneet säeainekset ilmenevät otsikossa (ks. myös SKVR-verkkopalvelu 2024-: esittely: runotyyppihakemisto).

Ikuseksi puolisoiksi,
Kainaloiseksi kanaksi,
Sian levittäjäksi,
Paniaksi päänalasen,
Jalkojen jaksajaksi.

Esimerkkinä kuvailevan aiheelman variaatiosta otan Iso härkä -runon härän suuruuden kuvausten, joka esiintyy yllä Simana Kyöttisen ensimmäisessä Kilpalaulanta-runon versiossa (SKVR II 33) sekä myöhemmin käsittelemässäni vuonna 1872 esitetystä versiossa (SKVR II 34a). Härän suuruuden kuvaus on näissä runoissa eri kerroilla hyvin vakiintunut: se sisältää vain kesäoravan vaihtumisen kevätoravaksi. Kolmantena on sama aihe Lönnotin Uhtualla tallentamasta, muilta osiltaan eri runosta, jossa laulaja on laajentanut kuvausta tässä aiheelmassa tavallisin lisäkuvin mutta myös persoonallisin selittävin lisäsäkein:

Päivän lenti pääskylintu Härän sarvien väliä, Kuun juoksi kesäorava Härän häntäluuta myöten. (SKVR II 33: 23–26)	Päivän lenti peäksenlindu Härän sarvien väliä, Kuun juoksi keväd-orava Härän häntäluuda myöde. (SKVR II 34a: 81–84)	Päivän lenti pääskylintu Härän sarvien väliä, Hätäsestä päähän pääsi; Kuun juoksi kesä orava Härän hännän luuta myöten, Eip' on vielä päähän päässyt, Härän hännällä lepäsi, Siitä vasta päähän pääsi. (SKVR I2 898: 26–32)
--	---	---

Eppinen aihe voi olla myös kerronnan yksikkö, kuten Kilpalaulanta-runossa Arhippa Perttusen esittämä loitsintakohtaus:

Laulo nuoren Joukahaisen,
Laulo suoh suolivöistä,
Niittuh nisälihosta,
Kainaloista kankahah.

Tämä aihe esiintyy lähes kaikissa kokonaisten Kilpalaulanta-runojen tallenteissa: se on vakiintunut nimenomaan tähän skeemaan, eikä esiinny muissa runoissa. Kyöttinen korvasi suohonlauluaiheelman 1845 loitsimalla Joukahaisen lampeen sekä tietokilpailun lammen ja härän loitsinnalla. Seuraavassa on jälkimmäinen aihe ensin Kyöttisen 1845 Joukahaisen ja Väinämöisen nimissä esittämänä, sitten samassa tiiviissä muodossaan tavanomaisena osana Lemminkäisen virttä ja kolmantena enemmän kielellistä variaatiota ja lisäsäkeitä sisältävänä. Kaksi viimeistä esimerkkiä on Vienan Kontikista:

Tuopa nuori Joukahainen Laulo lammin lattialle. Tuopa vanha Väinämöinen Laulo härän kultasarven: Laikkai lammin lattialta. (SKVR II 33: 13–17)	Päivilä tuo Ilman Ukko, Laulo lammen laattialle. 140 Lemmingäinen lieto poika, Laulo härän laattialle; Härkä veen siitä joi. (SKVR I2 728a: 138–142)	Ahti saarelainen Laulo lamin lattialle Lemminkäiselle etehen. Siitä lieto Lemminkäinen Härän suustaan sukivi, Se on lamin laikkoavi. Sai lampi siasta siitä. (SKVR I2 750: 68–74)
---	---	--

Lisäsäkeiden ja kielellisen variaation lisäksi myös kahdessa jälkimmäisessä versiossa on esillä henkilöiden vaihtelu: Lemminkäisen matkan päämääränä useimmiten esiintyvän Päivölän (ja sen nimimuunnosten) isäntä nimetään monin tavoin, ja joskus henkilö on emäntä.

Pitkien, monituhatsäkeisten eepisten runojen ja eeposten analyysissä on säetason elementtien ohella etsitty juuri skeeman toteutuksen kannalta keskeisiä laajempia säeyksikköjä. Tällaisia ovat Milman Parryn ja Albert Lordin (Lord 1960) eteläslaavilaisen epiikan tutkimuksessa käyttämä *teema* ja Lauri Hongon (1995, 132–143; 1998, 100–101) intialaisen Siri-eepoksen analyysin *multiformi*. Kummallekin termille on ominaista saman semanttisen sisällön ilmaisu ja Hongon määritelmässä myös tekstuaalinen tunnistettavuus, mutta määritelmiin sisältyy myös säeryhmän monikäyttöisyys ja toistuva variointi samankin runon sisällä. Suhteessa komposition säetason kiteytyneitä yksiköitä etsineeseen formulateoriaan Honko (1995, 137) toteaa, ”että puhe formuloista ja formulamaisista aineksista on vastakkaista puheelle multiformeista. Edellisessä tutkitaan ilmauksen kiinteyttä ja tuon kiinteyden säilymistä, jälkimmäisessä taas tutkitaan ilmaisun vaihtelua ja vaihtelun muotojen merkitystä.” Teeman ja multiformin tavoitteena on siten määritellä pitkien eeposten samankaltaisina toistuvien kohtausten⁶ muuntelua nimenomaan laulajayksilön resurssina. Frog (2010) on sovittanut multiformin käsitettä myös runolauluepiikkaan (ks. myös Saarinen 2018, 60–63; multiformin historiasta ja laajemmasta soveltamisesta ks. Frog 2022).

Huomattavasti lyhyemmissä ja luonteeltaan erilaisissa karjalais-suomalaisissa myyttiseepisissä runoissa vastaavia jossain määrin toistuvia elementtejä ovat esimerkiksi hevosella liikkeelle lähtöä, matkan tekoa, joitain tunteiden ilmaisuja, tuvan lattialla liikkumista, pukeutumista, varautumista ja liikkeen havaitsemista kuvaavat aiheet, osin myös toisteisesti saman runon sisällä. Niitä määrittää kuitenkin ydinilmaisun kiteytyneisyys, samoin kuin aiheita, jotka ovat suurelta osin vakiintuneet tietyn runotyypin skeeman osaksi (ks. myös Harvilahti 2004; Saarinen 2018, 67–69). Kaarle Krohnin huomiot runoskeemojen kehityksestä liittyivät tällaisen kiteytyneen ilmaisun liikkeeseen, ja se on myös oma näkökulmani tässä artikkelissa, vaikka analyysin tavoitteet ovat erilaiset kuin Krohnin. Tähän tarkoitukseen suomalaisen runolaulututkimukseen vaihkaa vakiintunut aihe-termini sopii hyvin.

Tieteen termipankki antaa aihe-terminille selityksen ”sisällöllinen yksikkö proosa- tai runotekstissä” ja rinnakkaisterminä motiivin, jonka käytöstä huomautetaan tarkennustarve sen monimerkityksisyyden vuoksi (Tieteen termipankki 6.11.2024: Folkloristiikka: motiivi). Aihetermi on vakiintunut käyttöni SKVR-hakemistotyöstä, jossa vuosien 2001–2013 aikana analysoin useina kahden viikon – kahden kuukauden jaksoina lyyrisiä ja häälauluaiheita Senni Timosen kanssa. Termiä on käytetty suomalaisessa runolaulututkimuksessa (mm. Kuusi 1983; Siikala 1992; Apo 2004; Timonen 2004; Tarkka 2005) pitkään, mutta useimmiten ilman että sitä olisi käsitteellistetty. Anna-Leena Siikala (1992, 93 ym.) käyttää aihe-sanaa loitsujen rakenteen analyysissä motiivin kanssa rinnakkain. Satu Apo (2004, 285) puhuu ”aihe- eli motiivianalyysistä” osana Lönnrotin tekstianalyttistä menetelmää (ks. myös Sykäri tulossa). Koska motiivi on monimerkityksinen termi, pidän aihe-terminiä täsmällisempänä. Senni Timonen (2004, 285–286) määrittää Larin Parasken ja Maija Liisa Kelon esityksiä vertaillen lyyristen runojen tuottamisen tekniikkaa seuraavasti (numerointi viittaa Timosen edellä esittämiin esimerkkeihin):

Heidän mielessään on rakennuspalikoita, 2–15 säkeen pituisia lyyrisiä kokonaisuuksia, joihin kuhunkin sisältyy jokin ajatus tai mielikuva. Se ilmaistaan aina periaatteessa samoin, käytännössä jonkin

6 Tällaisina esimerkiksi Radloff (1885, xvii–xviii; sit. Honko 1995, 121) luettelee: ”sankarin syntymä, sankarin kasvaminen, aseiden ylistys, taisteluun valmistautuminen, taistelun melske, sankareiden keskustelu ennen taistelua, henkilöiden ja hevosten kuvaus, tunnetun sankarin luonteenomaiset piirteet, morsiamen kauneuden ylistys, asuinpaikan, jurtan kuvaus, pitojen kuvaus, pitoihin kutsuminen, sankarin kuolema, kuolinitku, jonkin maiseman kuvaus, yön saapumisen ja päivän koittamisen kuvaus ja monet muut”. Ks. myös Harvilahti 1992, 97–98.

verran varioivin säkein, lyhentäen tai pidentäen. Ollessaan lyhyt, ilman mainittavaa ajatuksellista sisältöä, tätä kokonaisuutta voisi nimittää kliseeksi tai formulaksi (III–IV); ollessaan pitempi, lähes itsenäinen, sitä voisi nimittää aihehmaksi (I–II), jopa runoksi (V–VI).

Aihelma-käsitteen ytimessä on siten aihe eli semanttinen sisältö, mutta pääte tarkoittaa sen *aiheen tietyksi, yksityiskohtaisemmaksi ilmaisuksi*. Aihelmassa on tekstuaalisesti tunnistettava ydinosa, tyypillisimmin kahdesta kuuteen ydinsäettä, mutta joskus myös useampi. Laulaja voi käyttää ne sellaisenaan tai muunnellen, säepariksi tiivistäen, joskus säkeeksikin, tai lisäsäkeillä laajentaen. Runolaulussa alkusointu ja säeparallelismi ovat tunnetusti keskeisiä lisäsäkeiden tuottamisten generaattoreita (tarkemmin ks. Saarinen 2018; vrt. riimi turkkilaisien kielten epiikassa, Reichl 2022, 37–40). Kuten yllä olevissa esimerkeissä oli esillä, erilaiset säeainesta varioivat ja tarkentavat ja kommentoivat säkeet ovat yleisiä, laulajakohtaisesti vaihtelevia tapoja laajentaa aihelmaa.

Siinä missä SKVR-hakemiston lyriikka- ja häälauluaineisto on suurimmalta osin käsitelty ja otsikoitukin aihehman tasolla, on epiikka jaoteltu vain runotyypin eli skeeman tasolla ja loitsut funktion, kuten parannettavan taudin, mukaan. Loitsut (ks. Siikala 1992, 86–98), lyriikka ja häälaulut rakentuvat ilman kerronnallista runkoa laulajan käsittelemistä puheenaiheista (aiheista tai teemoista) ja niiden sisällä aihehmista (ks. myös Timonen 2004, 286). Lyyriset aihehmat voivat vapaasti yhdistyä toisiin aihehmiin mutta muodostavat usein alueella tai henkilökohtaisesti vakiintuneita yhdistelmiä. Rituaalisten laulujen aihehmat voivat muodostaa hyvinkin säädeltyjä ketjuja. Syksyllä 2024 uudistettu digitaalinen SKVR-hakemisto sisältää nyt myös runotyyppien kommentaarit, joten aihehmien pinta- ja merkitystasojen sidoksia voi helposti tarkastella lyriikan ja häälaulujen osalta. Kaikkien lajien aihehmissä näyttäytyy sama ilmiö, jossa aihehman alkaa yleensä kiteytyneillä ydinsäkeillä, lyriikassa tosin niihin yhdistyy usein vapaa tai vakiintunut johdanto (jota epiikassa vastaa puheenvuoron osoitus) ja ydinsäkeiden jälkeen on eniten ”löyhää” ainesta (ks. myös Frog 2010).

Esityksessä aihehmat risteytyvät ja lainautuvat tilannekohtaisesti helposti. Vaikka eepisen runon aihehmissä on paljon harvemmin sellaista vapaata lisäsäkeiden muodostusta kuin lyyrisessä runossa, on samankaltaisen muisti- ja merkitysyksikön käyttö ominainen koko runolaulukulttuurille. Se edesauttaa myös lajien yli tapahtuvaa liikettä, vaikka lajit rakentuvat erilaisen ilmaisumotivaation, esitysyhteyden ja retoriikan varaan (lajiupotuksista ks. Tarkka 2005).

Skeemassa poikkeuksellisten aihehmien jäljittäminen voi olla sekä hankalaa että hämmäntävää, sillä siinä kohtaavat aineiston aukkoisuus ja runokulttuurin ilmaisuvälineen valtava syvyys ja kerroksellisuus. Esimerkiksi Kyöttisen esittämän tarjouksen hylkäämisen: ”Niitä miull on äiä koissa, / Kullat lapsen kukkasina, / Hopiat käsihelyinä” sisältävän ydinsäeparin on aiemmin tallentanut Elias Lönnrot kerran Uhtualla nimeämättömältä, hyvin samantyyppisesti persoonallisia säevalintoja käyttävältä laulajalta (SKVR I1 108: 64–67). Siinä kullat ja hopean tarjous on esitetty kuten usein Kilpalaulanta-runossa (mm. SKVR I1 185: 57–63), mutta aihehman ydinsäkeet ”Kullat lapsen kukkasina, / Hopiat käsihelyinä” sijoittuvat Pohjolan emännän puheenvuoroon, jossa hän hylkää Väinämöisen tarjouksen. Semanttinen yhteys on selvä: tarjouksen (pilkallinen) hylkääminen ja myös yhteys Väinämöiseen. Tätä varhemmin aihehman löytyy Christfried Gananderin 1784 Pohjanmaalle kirjatusta Leikarit-tanssilaulusta (SKVR XII1 2006: 28–34 ja toistot), jossa se on vastaavasti kullat ja hopean tarjouksen hylkäämisen sanoituksena. Kyseessä on arkkipainatteenä levinnyt

tanssilaulu. On mahdollista, että sen jäänteinä säepari on jäänyt elämään omaa elämäänsä sekä Uhtualla että Repolassa mutta myös että sen 1830- ja 40-luvulla esittäneet laulajat ovat olleet yhteydessä toisiinsa. Toisaalta 1700-luvun lopulla kirjattu tanssilaulu on voinut hyödyntää jotain aiempaa, tunnettua ilmausta, joka sattumoisin oli säilynyt näiden laulajien toiminta-alueilla.

Jos etsitään multiformin kaltaisia laulajan mentaalisia malleja, joiden avulla saman tyyppiä kohtauksia voi ilmaista eri tavoin, on esimerkiksi vastineen tarjoaminen ja siitä kieltäytyminen sellainen. Jos taas etsitään aiheumatason sanallistamistapojen historiaa, työtä hankaloittaa se, että olemukseltaan itsenäisempien aiheumien säeaines risteytyy formuloiden ja formulaisuuden kanssa. Senni Timonen toteaa yllä siteeratusta tutkimuksessaan saman kuin Lauri Harvilahti (1992, 62): parelleelisäerakenteen myötä runolaulun formulan laajuus on yleensä kaksi tai useampi säettä. Tällainen parisäkeen mittainen formula voi olla yhden aiheuman perusaines. Formula voi kuitenkin linkittyä ilmaisuun eri tavoin, ja se voi olla myös lyhyempi, säkeen, puolisäkeen tai sanaparin mittainen (Hongon mukaan puoli–kaksi säettä; 1995, 137). Hyvin monet aiheumat ovat löydettävissä SKVR-aineistosta ydinsäkeiden keskeisillä sanapareilla etsimällä, mutta tällöin näyttyy myös formulaisen sanaparin toinen puoli: vain hiukan toisessa muodossa se saattaa esiintyä aivan toisen runon ja aiheuman ytimessä. Säepari on todennäköisesti kuitenkin kaikista keskeisin kiteytyneen, idiomaattisen ilmaisun muoto, minkä toteaa myös Jukka Saarinen (2018) Arhippa Perttusen aineistosta.

Esimerkiksi yllä olevassa D. E. D. Europaeuksen Kyöttiseltä 1845 tallentamassa Kilpalaulanta-runossa (SKVR II 34) laulaja kuvaa lampea säeparin mittaisella formulalla ”Lampihin kalattomah, / Aivan ahvenettomah” seuraavasti:

Siitä vanha Väinämöinen,
 Laulo nuoren Joukahaisen,
 Laulo lampihin ha’oksi,
Lampihin kalattomah,
5 Aivan ahvenettomah.
 Virkki nuori Joukahainen:
 ”Oiot vanha Väinämöinen!
 Laula laulusi takasin,
 Pyörrytä pyhät sanasi,
 10 Läjlen tääll on ollakseni
Lammissa kalattomassa,
Aivan ahvenettomassa.

(SKVR II 34: 1–12.)

Tämä säepari on epiikassa hankalan paikan elementti useissa kertovissa runoissa. Se ei kuitenkaan tässä käytössä ole itsenäinen aiheuma vaan ennemmin formula, joka sitoutuu paikan määreenä erilaisiin tekoja tai olemista kuvaaviin lauserakenteisiin. Lyyristen huolilaulujen aiheumissa (Kanna korppi kaihoani; Ei ole sitä hevosta) säepari sen sijaan toimii aiheuman ydinaineksena jatkuen ohjeistuksella viedä huolet kalattomaan lampeen, jotteivät kalat kaikkoaisi:

Kannas, korppi, kaihojani,
 Mureheni, musta lintu,
 Ilman linkin lekkumatta,
 Vempelen värisemättä,

10 **Lampihin kalattomahan,
Aivan ahvenettomahan!**

Kun kannat kalallisehen,
Kalat ne kaikki huolestuvi,
Ahvenet alas mänövi.

(SKVR I3 1359a: 6–14.)

Tässä esimerkissä aiheilmalla on myös lyyriselle laululle tyypillisesti johdanto: korpille osoitettu kehotus kantaa murheet pois. Laulaja on laajentanut sitä teon tapaa kuvaavalla säeparilla; muutoin kehotus jatkuu yleensä suoraan ahvenettoman lammen nimeämisellä murheille sopivaksi paikaksi (mielikuvasta ks. Timonen 2004, 345–347). Formulainen aines ja säeparit liikkuvat siten sujuvasti myös lajista toiseen, ja eepissä esityksessä laulajan mieleen voi tulla aiheeseen sopiva lisä yhtä hyvin toisesta eepisestä runosta kuin lyyrisestä runosta tai loitsusta.

Esityksessä aiheilmien sisällä ja välillä tapahtuu myös ilmaisuun muutoksia tuovia assosiaatioita. Lauri Harvilahti (1992, 55, 143) havaitsi Inkerin lyyriseepistä runolaulua tutkiessaan assosiaatioita tekstin pinta- ja syvärakenteen tasolla. Pintarakenteen tasolla esimerkiksi sama tai äänteellisesti läheinen sana voi tuoda mukaan ainesta toisesta runosta (kuten tämän artikkelin esimerkissä härkä). Syvärakenteen tasolla assosiaatiot tapahtuvat merkitysyhteyksien tasolla (kuten loitsukilpailusta toiseen). Kun työmuistiin mahtuu kerralla vain säkeen tai säeparin mittainen jakso (Harvilahti mt. 92–94; Fabb 2015), on kertomuksen osien pitkäaikaisuudesta palauttamisen ja reaaliaikaisen säkeiden tuottamisen prosesseissa paljon tilaa myös tilannekohtaisille sattumille.

Idiomaattisen aineksen monenlaajuiset käyttömahdollisuudet ovat yksi monilajisen ja lajien rajoja monitasoisesti ylittävän runolaulukulttuurin erityisistä viehätöksistä. Ne myös tekevät laulukulttuurista ilmaisujen verkoston, joka kaihtaa tarkkarajaista analyysiä. (Ks. myös Tarkka 2005; 2017a; 2017b.) Komposition aineiden ja mielikuvien suhteiden analyysi voi siten tuskin koskaan olla yksiselitteinen aivan kuten se ei voi olla ”jäännöksetönkään” (Saarinen 2018, 61): suullinen runon kompositio on siihen liian monisyinen ilmiö (ks. myös Harvilahti 1992, 143; Saarinen 2018, 55).

Simana Kyöttisen Kilpalaulanta-runo ja uuden aiheilmän sulautus

Simana Ol’ekseine Kyöttinen on monessa lähteessä mainittu Aunuksen parhaaksi runolaulajaksi, jonka syntymävuodeksi Geni-sukupuupalvelussa (Geni n.d.) on arvioitu 1806 ja kuolinpäiväksi merkitty 31.3.1886. Hänen luonaan vierailivat runoja tallentaen ensimmäisen kerran 1845 Aunusta laajasti kiertänyt D. E. D. Europaeus sekä myöhemmin 1972 A. Berner ja 1977 A. A. Borenius. Hänen perillisistään *Karjalan Heimo* -lehdessä kirjoittava Unto Martikainen (2016) mainitsee Boreniuksen Kyöttiseltä kirjaamina tietoina, että vierailun aikaan (1877) tämä olisi ollut 77 vuotta ja että hänen isänsä, kuuluisa runolaulaja hänkin, oli kuollut 1834. *Repolainen*-lehdessä Simanan pojasta Konoï Kyöttisestä, josta myös tuli laulaja ja tietäjä, kirjoittaa Lauri Huotari (2005).

Simana Kyöttisen pitkät ja monin paikoin persoonalliset runot sisältävät sekä valikoiman pohjoisilla alueilla yleisiä loitsuja ja eepisiä runoja että myös harvinaisen Ahdin ja Kyllikin runon (SKVR II 232), josta Lönnrot oli aiemmin tallentanut vain fragmentin Vienassa (SKVR I1

906). Simanalta tallennetuissa teksteissä on aikansa yleisten skeemojen ohella monenlaisia persoonallisia yhdistelmiä, aiheilmia ja säelisiä sekä omintakeisia, muusta runostosta poikkeavia jaksoja. Aineiston perusteella hän on ollut runolaulajana moniulotteinen, sekä vanhaa säilyttävä että uudistava. Simanan poika Konoï Kyöttinen esitti runonsa varsin samassa asussa kuin isänsä.

Kilpalaulanta-runon skeeman yhteydessä oli yllä esillä tapa, jolla Simana Kyöttinen oli 1845 korvannut omassa esityksessään runon skeemassa tavanomaisen tietokilpailun loitsukilpailulla ja suohon laulamisen lampeen loitsimisella. Europaeuksen kirjaus sisälsi ensin runotyypin alun ja sen jatkona lammen ja härän loitsimisen loitsutaistelusta, joka esiintyy yleensä Lemminkäisen virressä, tosin melko harvinaisena⁷. Tässä Lemminkäisen virren yleisessä jaksossa Päivölään kutsumatta röyhkeästi saapunut Lemminkäinen ja Päivölän isäntä mittelevät yleensä miekoin ja joskus sitä ennen myös loitsuin. Loitsukilpailussa tietäjät loitsivat vuoron perään eläimiä, jotka ovat toistensa vihollisia, ja osana taistelua isäntä loitsii lattialle lammikon ja Lemminkäinen loitsii härän sen juomaan. Vaikka 1800-luvun alkupuoliskolla tämän loitsukilpailun säkeet esiintyivät runolaulussa laajana episodina vain Lemminkäisen virressä, aihe on yleinen pohjoisessa shamanismiperinteessä (mm. Siikala 2012, 276) ja satuperinteessä. Toisaalta myös Lemminkäisen virren miekkataistelu on Raja-Karjalassa risteytynyt Kilpalaulanta-runon kanssa, joten todennäköisintä on, että kahdessa tunnetussa runotyyppissä esiintyvät tietäjän väliset taistelut on nähty rinnakkain hyödynnettävinä aiheilmia. Kyöttinen tunsî ja esitti loitsukilpailun omissa Lemminkäisen virsi -runoissaan, mutta kiinnostavaa on, että hän esitti sekä 1845 että 1872 siitä Lemminkäisen yhteydessä vain eläinten osuuden, ei lammen ja härän osuutta (SKVR II 219; II 220; II 220a). Hän erotti siten nämä osuudet toisistaan eri runoihin.

Loitsukilpailun härkä-aihelmaan on joskus jo 1800-luvun alkupuolella (SKVR I2 749: 69–70) yhdistynyt härän valtavan koon kuvaus runotyyppistä Iso härkä, joka kuvaa valtavan ison myyttisen härän kokoa, kasvua ja kaatoyrityksiä (ks. mm. SKVR XV 77; VI1 3012; I2 892). Runon alkuperäinen käyttö riitti- ja pitorunona⁸ (Krohn 1903–1910, 623–632; Siikala 2012, 403–404, 410–413) näyttää ajan myötä muuttuneen lastenrunoksi, ja se yhdistyy moniin muihin runoihin. Myös Kyöttinen lisää ison härän kuvauksen loitsutaistelun härän yhteyteen. D. E. D. Europaeus, joka tallensi runoja Lönnrotin apuna vuodesta 1845, kirjasi hiukan toisenlaisen, mutta Lemminkäisen nimen ja loitsutaistelun Kilpalaulanta-runon skeemaan yhdistävän version myös Ilomantsissa Simana Huohvanaiselta (SKVR VIII 839), joten tuolloin aiheilmia yhdistelevä laulutapa on ollut alueella jossain määrin tunnettu.

Noin kolmekymmentä vuotta myöhemmin Kilpalaulanta-runon tallensivat Simanalta myös A. Berner 1872 (SKVR II 34a) ja A. A. Borenius 1877 (SKVR II 34b). Näissä Simana vei lammen ja härän suhteen huomattavasti pitemmälle: Väinämöinen on loitsinut Joukahaisen lampeen ja sieltä päästäkseen tämä lupaa sisarensa hänelle. Väinämöinen peruu manauksensa loitsimalla härän juomaan lammen tyhjäksi, jolloin Joukahainen vapautuu.

7 Vienassa 1800-luvun alkupuoliskolla Topelius vanhemman 1820 akonlahtelaiselta renki Timoselta tallentamana (SKVR I2 728: 139–152) sekä Lönnrotin tallenteet 1835 Jyskjärvellä (SKVR I2 707: 62–84) ja 1837 Kostamuksessa (SKVR I2 750: 67–74).

8 Elias Lönnrot hyödynsi Iso härkä -runon Pohjolan häiden pitovalmisteluiden kuvauksessa, ks. Uusi Kalevala (1849), runo 20, säkeet 17–118.

<p>SKVR II 33. <i>Omelie. Eur. K, n. 5. - 45.</i> Ol'ekseine Simana, Kyöttisiä. + SKVR II 34: 1–3.</p>	<p>SKVR II 34 a). <i>Omelie. Berner n. 6. - 15/8 72.</i> Ol'ekseine Simana, Kyöttisiä.</p>
<p>Virkki vanha Väinämöinen: 10 "Kump' on tieolta parempi, Muistannalta tarkempainen, Sep' on tiellä seisokohon." Tuopa nuori Joukahainen Laulo lammin lattialle. 15 Tuopa vanha Väinämöinen Laulo härän kultasarven: Laikkai lammin lattialta. Ei se ollut suuren suuri, Ei se ollut pienen pieni: 20 Keskilehmien vasoja, *100 miestä sarven kanto, 1000 turpoa ylenti.* *Päivän lenti pääskylintu* Härän sarvien väliä, 25 Kuun juoksi kesäorava Härän häntäluuta myöten. Siitä vanha Väinämöinen, Laulo nuoren Joukahaisen, Laulo lampihin ha'oksi,</p>	<p>20 Tuob' oli nuori Jougahoine Laulo lammin lattijalla. Tuob' oli vanha Väinämöine Laulo nuoren Jougahoisen, Laulo lambihi havoksi. 25 "Oi od vanha Väinämöine! Laulas laulusi tagaisin, Pyörrydä pyhät sanasi! Läylen on teällä ollakseni Lammissa kalattomassa, 30 Aivan ahvenettomassa, <i>(Säkeet 31–73: neuvottelu vapautuksen hinnasta, lupaus sisaresta)</i> Tuob on vanha Väinämöinne 75 Laulo lauluhu tagasin, Pyörrytti pyhät sanaha. Laulo här'an kuldasarven; Ei ole härgä suuren suuri; Eig' ole härgä pienen pieni, 80 Keskilehmien vasoja: Päivän lendi peäksenlindu Härän sarvien väliä, Kuun juoksi keväd-orava Härän häntäluuda myöde, 85 Laikkoi lammin lattijalda.</p>

Lemminkäisen ja Päivölän isännän välillä käydyn shamanistisen loitsukilpailun aineksia näyttää liitetyn ensin melko irrallisena Kilpalaulanta-runoon, jossa yleisemmin on kyse Väinämöisen ja Joukahaisen välisestä, maailman alkuaikojen koskevan tiedon hallinnasta (Siikala 2012, 312–314). Yhden tietäjän loitsima lampi ja toisen loitsima härkä lampea juomaan ovat siirtyneet kahden loitsukilpatilannetta koskevan runotyypin välillä sellaisenaan. Härän myötä mukaan on lisäksi tullut Iso härkä -runon kuvaus härän isosta koosta. Sittemmin joku, todennäköisesti Kyöttinen itse, on sulauttanut aiheet nerokkaasti niin, että Joukahainen loitsii lammen mutta Väinämöinen loitsiikin Joukahaisen itsensä lampeen, josta tämä ei pääse pois. Lopuksi, mieleisensä vastineen saatuaan, Väinämöinen sitten loitsii härän juomaan lammikon tyhjäksi, jotta Joukahainen vapautuu. Boreniukselle 1877 esittämässään versiossa (SKVR II 34b: 56–58) Kyöttinen lisää näiden säkeiden perään vielä säkeet: "Peäzi nuori Jougahoiine / lammista kalattomašta, / aivan ahvenettomašta" aivan kuin varmistaakseen, että tallentaja on ymmärtänyt skeeman tavanomaisesta poikkeavan tapahtumien kulun. Myös härän kuvaus sijoittuu myöhemmissä versiossa luontevammin.

Saman sulautuksen sisältävän Kilpalaulanta-runon tallensi Uno Karttunen 1897 Simana Kyöttisen pojalta Konoï Kyöttiseltä (SKVR II 37). Isän esittämän lisäksi oli Lemminkäisen virsi -runon mukainen loitsukilpailu mukana nyt kokonaisuudessaan, toisiaan takaa ajavien

eläinten aiheet sisältäen. Simana Kyöttisen esittämää taidokasta aiheilmien sulautusta ei ole tallennettu muualta, mikä voi kertoa sen myöhäisestä ajankohdasta: se ei ehtinyt levitä perhepiiriin ulkopuolelle. Se on voitu myös ymmärtää erityisenä, henkilökohtaisena versiona. Laulajien vuorovaikutuksesta alueella kertoo kuitenkin se, että Iso härkä -runotyypin mukainen härän suuren koon kuvaus löytyy 1870-luvulla hyvin yleisesti integroituna Lemminkäisen virren loitsukilpailuosuuteen sekä Repolassa (mm. SKVR II 207; II 209; II 211; II 223) että myös Vienassa (mm. SKVR I2 856: 97–101).

Lopuksi

Tarkastelin artikkelissa eepin runolaulun skeemaa kahden runolaulajan, vienalaisen Arhippa Perttusen ja aunuksalaisen Simana Kyöttisen Kilpalaulanta-runojen esitysten pohjalta. Perttusen esitys noudattaa tunnettua skeemaa, Kyöttisen poikkeaa siitä yhden jakson osalta, mutta on muuten tarinan kululta skemaattisesti aivan sama. Tiivistin skeeman tapahtumat juonen kulkua selittäväksi referaatiksi. Oletan kuitenkin, että esitystä tuottaessaan runolaulajat nojaavat paitsi juonen tuntemukseen ja kerronnan rakenteisiin, kuten puheenvuorojen indikointiin, ennen kaikkea kiteytynyttä säeainesta sisältäviin aiheilmiin, ilmaisuvarantonsa sisältöyksiköihin. Aihelmalla tarkoitan poeettista sisältöyksikköä, joka on tietyn aiheen eli semanttisen sisällön tietyllä ydinsäeaineksella sanallistava säekokonaisuus, jonka muotoa ja laajuutta laulaja voi muunnella mutta joka voi olla myös lähes sanatarkasti kiteytynyt. Sekä Arhippa Perttusen että Simana Kyöttisen runoissa juonen kulku etenee kauttaaltaan tällaisin ilmaisuvarantonsa tiiviiden, idiomaattista ainesta sisältävin säejaksoin.

Esimerkeissä on esillä suullisen komposition tavanomainen variaatio: eri laulajat ja samatkin laulajat eri tilanteissa sanallistavat kertomuksen skeeman ja aiheet eri tavoin. Juonen yksityiskohtien, rinnakkaisten aiheilmien ja niiden laajuuden sekä säetason sanavalintojen variaatio on eepin suullisen runouden perusolemus. Europaeuksen kirjaamassa, jonkinlaisen tauon sisältävässä Kilpalaulanta-runossa Simana Kyöttinen esitti Väinämöisen ja Joukahaisen tietokilpailun sijaan tietäjien loitsukilpailun ja korvasi suohon loitsimisen vaihtoehtoista aiheilmaa vastaavasti lampeen loitsimisella. Loitsukilpailu liittyi alueella tyyppillisesti Lemminkäisen virsi -runotyyppiin, myös Kyöttisen siinä esittämään tietäjien taisteluun. Kyöttisen keskeytys saattaa kertoa siitä, että runotyyppistä toiseen siirtyvä lammen ja härän loitsimisen aiheilma ei ollut vielä täysin sopeutunut hänen skeemaansa Kilpalaulannasta. Myöhemmät kirjaukset hänen runoistaan sen sijaan esittivät aiheilman täysin uuteen ympäristöönsä sulautuneena ja entistä pitemmälle viedyssä muodossa. Vaikka kysymys on samojen säeaineksen uudenlaisesta järjestämisestä, muuttaa sulautus aiheilman luonteen: satunnaisen oloisesta lainaepisodista tulee semanttisesti mielekäs ja alkuperäistä tapahtumaa mukaileva osa kohderunoa. Suohon loitsiminen muuttuu lampeen loitsimiseksi, mutta pelkän ”sanojen pyörtämisen” eli loitsun perumisen sijaan Väinämöinen loitsii härän, joka juo lammen tyhjäksi, jolloin Joukahainen vapautuu. Esimerkki osoittaa, että runokulttuurissa myös perinteisten eepin runotyyppien laulajat yhdistelivät aktiivisesti aineksia ja uudistivat runojaan kompositiotyössään vielä 1800-luvun puolivälissä.

Tutkimusaineisto

SKVR = *SKVR-verkkopalvelu 2024–*. Toimittaneet Jukka Saarinen, Niklas Alén, Maria Niku, Kati Kallio ja Eija Stark. Helsinki: SKS. <https://aineistot.finlit.fi/exist/apps/skvr>.

Europaeus 1845 = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Arkisto, Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma. D. E. D. Europaeuksen kokoelma (1845–1854). *Europaeus David Emanuel Daniel S 8:8:1-329. 1845-1846, SKS KRA S Europaeus David Emanuel Daniel 8: 8:1-329. 1845-1846*, https://finna.fi/Record/sks.237987840_238601691. Viitattu 12.12.2024

Kirjallisuus

Ahola, Joonas. 2023. *Neuvostokalevalainen runous: perinne ja propaganda Neuvosto-Karjalassa 1937–1963*. Kuvitus: Karstein Volle. Helsinki: Karjalan Sivistysseura.

Apo, Satu. 2004. "Laulaen vai kirjallisesti luoden?" Teoksessa *Kalevala ja laulettu runo*, toimittaneet Anna-Leena Siikala, Lauri Harvilahti ja Senni Timonen, 273–298. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

van Dijk, Teun A. 1980. *Macrostructures*. New Jersey: Hillsdale.

van Dijk, Teun A. ja Walter Kintsch. 1983. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.

DuBois, Thomas A. 1995. *Finnish Folk Poetry and the Kalevala*. New York: Garland Publishing, Inc.

Fabb, Nigel. 2015. *What is Poetry? Language and Memory in the Poems of the World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fabb, Nigel. 2022. *A Theory of Thrills, Sublime and Epiphany in Literature*. Lontoo: Anthem Press.

Foley, John Miles. 1988. *The Theory of Oral Composition; History and Methodology*. Bloomington: Indiana University Press.

Foley, John Miles. 1995. *The Singer of Tales in Performance*. Bloomington: Indiana University Press.

Foley, John Miles. 2002. *How to Read an Oral Poem*. Urbana: University of Illinois Press.

Frog. 2010. "Multiformit kalevalamittaisessa epiikassa." Teoksessa *Kalevalamittaisen runon tulkintoja*, toimittaneet Seppo Knuuttila, Ulla Piela ja Lotte Tarkka, 91–113. Kalevalaseuran vuosikirja 89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Frog. 2022. "Multiform Theory". Teoksessa *Weathered Words: Formulaic Language and Verbal Art*, toimittaneet Frog ja William Lamb, 115–146. Publications of the Milman Parry Collection of Oral Literature, vol. 6. The Milman Parry Collection of Oral Literature. Cambridge (MA): Harvard University. <http://hdl.handle.net/10138/353913>.

Frog. (tulossa). "Ethnopoetic 'Words' and Metrical Transcription in Scribal Performance." *RMN Newsletter* 18.

Geni. n.d. Luettu 5.11.2024. "Simana (Semen) Alekseinoika Kyötti". <https://www.Geni.com/people/Simana-Semen-Ky%C3%B6tti/6000000021388911223>.

Harvilahti, Lauri. 1992. *Kertovan runon keinot: Inkeriläisen runoepiikan tuottamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Harvilahti, Lauri ja Zoja S. Kazagačeva. 2003. *The Holy Mountain: Studies on Upper Altay Oral Poetry*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

- Harvilahti, Lauri. 2004. "Vakiojaksot ja muuntelu kalevalaisessa epiikassa." Teoksessa *Kalevala ja laulettu runo*, toimittaneet Anna-Leena Siikala, Lauri Harvilahti ja Senni Timonen, 194–214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Honko, Lauri. 1987. "Kalevala: Aitouden, tulkinnan ja identiteetin ongelmia." Teoksessa *Kalevala ja maailman eepokset*, toimittanut Lauri Honko, 125–170. Kalevalaseuran vuosikirja 65. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Honko, Lauri. 1995. "Multiformit ja pitkän eepoksen arvoitus." *Sananjalka* 37(1): 117–146. <https://doi.org/10.30673/sja.86570>.
- Honko, Lauri. 1998. *Textualising the Siri Epic*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Huotari, Lauri. 2005. "Kyöttiset Repolan runonlaulajasukua." *Repolainen* 34. Repola-Seura r.y.n jäsentiedote 1/2005: 4–5. http://www.repola-seura.net/repola_aineisto/repolainen/Repolainen34.pdf.
- Hämäläinen, Niina, Reeta Holopainen, Marika Luhtala, Juhana Saarelainen ja Venla Sykäri. 2019. *Avoim Kalevala. Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio*. Osa I. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. ISSN 2490-1318. <http://kalevala.finlit.fi>.
- Hämäläinen, Niina, Marika Luhtala, Juhana Saarelainen ja Venla Sykäri. 2020. *Avoim Kalevala. Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio*. Osa II. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. ISSN 2490-1318. <http://kalevala.finlit.fi>.
- Hämäläinen, Niina, Marika Luhtala, Juhana Saarelainen ja Venla Sykäri. 2021. *Avoim Kalevala. Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio*. Osa III. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. ISSN 2490-1318. <http://kalevala.finlit.fi>.
- Hyvönen, Jouni. 2001. "Vanhan Kalevalan loitsujaksujen tekstualisointi. Lönnrotin toimitusstrategiat tutkimustradition jatkumolla." *Elore* 8(1). <https://doi.org/10.30666/elore.78304>.
- Hyvönen, Jouni. 2005. *Vanhan Kalevalan Vipusessa käynti -runon tekstualisointi: Elias Lönnrotin tekstualisointistrategiat*. Folkloristiikan lisensiaattitutkielma. Helsingin yliopisto.
- Hämäläinen, Niina. 2012. *Yhteinen perhe, jaetut tunteet: Lyyrisen kansanrunon tekstualisoinnin ja artikuloinnin tapoja Kalevalassa*. Turku: Turun yliopisto.
- Hämäläinen, Niina. 2019. "Aino-runo Kalevalan eri versioissa". Teoksessa Hämäläinen, Niina, Reeta Holopainen, Marika Luhtala, Juhana Saarelainen ja Venla Sykäri: *Avoim Kalevala. Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio*. Osa I. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. ISSN 2490-1318. <http://kalevala.finlit.fi>.
- Kallio, Kati. 2013. *Laulamisen tapoja: esitysareena, rekisteri ja paikallinen laji länsi-inkeriläisessä kalevalamittaisessa runossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kiparsky, Paul. 1976. "Oral Poetry: Some Linguistic and Typological Considerations." Teoksessa *Oral Literature and the Formula*, toimittaneet Benjamin A. Stolz ja Richard Shannon. Ann Arbor: Center for the Coordination of Ancient and Modern Studies, University of Michigan.
- Krohn, Kaarle. 1903–1910. *Kalevalan runojen historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Krohn, Kaarle. 1918. *Kalevalakysymyksiä: Opas Suomen kansan vanhojen runojen tilaajille ja käyttäjille ynnä suomalaisen kansanrunouden opiskelijoille ja harrastajille*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Krohn, Kaarle. 1932. *Kalevalan kertomarusujen opas*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuusi, Matti. 1983. *Maria Luukan laulut ja loitsut. Tutkimus läntisimmän Inkerin suomalaisperinteestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Kuusi, Matti. 1985. *Perisuomalaista ja kansainvälistä*. Toimittaneet Leea Virtanen ja Senni Timonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laitinen, Heikki. 2006. "Runolaulu". Teoksessa Asplund, Anneli, Petri Hoppu, Heikki Laitinen, Timo Leisiö, Hannu Saha ja Simo Westerholm: *Suomen musiikin historia: Kansanmusiikki*, 14–79. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Lord, Albert. B. (1960) 2001. *The Singer of Tales*. Second Edition. Toimittaneet Stephen Mitchell ja Gregory Nagy. Cambridge: Harvard University Press.
- Lönnrot, Elias. (1849) 1918. *Kalevala*. Uuden Kalevalan neljästoista painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Martikainen, Unto. 2016. "Nikolai Kyöttisen rohkeus." *Karjalan Heimo* 5–6: 90–91. <https://sampo.karjalansivistysseura.fi/sites/default/files/KH-2016-5-6.pdf>.
- Meyer, Wulf-Uwe, Michael Niepel, Udo Rudolph ja Achim Schützwohl. 1991. "An Experimental Analysis of Surprise." *Cognition and Emotion* 5(4): 295–311.
- Radloff, Wilhelm. 1885. *Proben der Volkslitteratur der nördlichen tiirkischen Stämme. V. Der Dialect der Kara-Kirgisen*. Pietari.
- Reichl, Karl. 2022. "Formulas in Oral Epics: The Dynamics of Meter, Memory, and Meaning. Teoksessa *Weathered Words: Formulaic Language and Verbal Art*, toimittaneet Frog ja William Lamb, 23–47. Publications of the Milman Parry Collection of Oral Literature, vol. 6. The Milman Parry Collection of Oral Literature. Cambridge (MA): Harvard University. <http://hdl.handle.net/10138/353913>.
- Saari, Jukka. 2018. *Runolaulun poetiikka: Säe, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa*. Akateeminen väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Siikala, Anna-Leena. 1984. *Tarina ja tulkinta: Tutkimus kansankertojista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Siikala, Anna-Leena. (1992) 2017. *Suomalainen šamanismi: mielikuvien historiaa*. Neljäs painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Siikala, Anna-Leena. 2012. *Itämerensuomalaisten mytologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Siikala, Anna-Leena, Lauri Harvilahti ja Senni Timonen (toim.). 2004. *Kalevala ja laulettu runo*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sykäri, Venla. 2011. *Words as Events. Cretan mantinades in performance and composition*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://dx.doi.org/10.21435/sff.18>.
- Sykäri, Venla. 2014. "Sitä kylvät, mitä niität: Suomenkielinen improvisoitu rap ja komposition strategiat." *Elore* 21(2), 1–39. <https://doi.org/10.30666/elore.79150>.
- Sykäri, Venla. 2017. "Beginning from the End: Strategies of Composition in Lyrical Improvisation with End Rhyme." *Oral Tradition* 31(1): 123–154. https://journal.oraltradition.org/wp-content/uploads/files/articles/31i/05_31.1.pdf.
- Sykäri, Venla. 2019. "Interactive Oral Composition: Resources, Strategies and the Construction of Improvised Utterances in a Finnish Freestyle Rap Battle." *Journal of American Folklore* 132(523): 3–35. [https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/300478/Sykari from JAF_132_523.pdf?sequence=1](https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/300478/Sykari_from_JAF_132_523.pdf?sequence=1).
- Sykäri, Venla. 2020. "Digital Humanities and How to Read the Kalevala as a Thematic Anthology of Oral Poetry." *Arv Nordic Yearbook of Folklore* 76: 29–54. <https://gustavadolfsakademien.bokorder.se/sv-SE/download/00971fd5-fb17-4b75-aa1f-cc6b499cc63b>.

- Sykäri, Venla. 2023. "Kakssanasen sanat: Rekilaulu suullisen komposition ja variaation mikrokosmoksena." Teoksessa *Sanojen luonto: Kirjoituksia omaehtoisen ilmaisun poetiikasta ja ympäristöistä*, 164–197. Toimittaneet Venla Sykäri, Heidi Henriikka Mäkelä ja Kati Kallio. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://oa.finlit.fi/site/books/e/10.21435/skst.1487/>.
- Sykäri, Venla. (Tulossa). "Koostajasta tarinankertojaksi: Lönnrot ja runolaulajien malli." *Elore*.
- Tarkka, Lotte. 1996. "Transformations of Epic Time and Space: Creating the World's Creation in Kalevala-metric Poetry." *Oral Tradition* 11/1: 50–84.
- Tarkka, Lotte. 2005. *Rajarahvaan laulu: Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tarkka, Lotte. 2015. "Mielikuvitus, Kansanruno ja tuonpuoleisesta puhuminen." *Elore* 22(1). <https://doi.org/10.30666/elore.79187>.
- Tarkka, Lotte. 2017a. "The Field of Song and the Four-Legged Horse: On the Dialogue of Genres in Kalevala-Meter Poetry." Teoksessa *Singers and Tales in the 21st Century: The Legacies of Milman Parry and Albert Lord*. Toimittaneet David Elmer ja Peter McMurray. Cambridge: Harvard University Center for Hellenic Studies.
- Tarkka, Lotte. 2017b. "Word upon a Word": Parallelism, Meaning, and Emergent Structure in Kalevala-meter Poetry." *Oral Tradition*, 31(2): 259–292. <https://journal.oraltradition.org/word-upon-a-word-parallelism-meaning-and-emergent-structure-in-kalevala-meter-poetry/>.
- Tarkka, Lotte. 2020. "Myyttirunouden mieli: Metafora, perinne ja utopia vernakulaarissa mielikuvituksessa." Teoksessa *Kuvittelu ja uskonto: Taustoja, tulkintaa ja sovelluksia*, 111–145, toimittaneet Aila Viholainen, Jaana Kouri ja Tiina Mahlamäki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tieteen termipankki 6.11.2024: Folkloristiikka: motiivi. (Tarkka osoite: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:motiivi>.)
- Timonen, Senni. 2004. *Minä, tila, tunne: Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kiitokset

Artikkeli on osa Koneen Säätiön rahoittamaa kolmivuotista hanketta Temporaalinen kompositio ja suullisen runouden lajit (201906994; 2020–2022; 2024). Kiitän lämpimästi artikkelin anonyymejä vertaisarvioijia. Alkuperäinen käsikirjoitus oli varsin laaja, minkä vuoksi se toisen arvioijan ehdotuksesta jaettiin kahtia. Artikkelin aiempia versioita ovat lukeneet Niina Hämäläinen, Kati Kallio ja Senni Timonen, joille kiitos monista tärkeistä huomioista.

FT Venla Sykäri on folkloristiikan dosentti Helsingin yliopistossa ja työskentelee tällä hetkellä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla. Sykäri on kiinnostunut suullisen runouden tuottamisen ja esittämisen kysymyksistä, joita hän tutkii sekä etnografisin menetelmin nykyculttuureissa että arkistoaineistojen avulla.